

EL LÈXIC ESMORTEÏT DE LA PARLA DE FRAGA

Encara que, segons tots els estudis sociolingüístics, la Franja Oriental d'Aragó –la Franja– gaudisca, dels més alts percentatges de catalanoparlants, est fet no assegura, ni de lluny, que la salut de la llengua catalana a la zona siga mitjanament acceptable. Ben al contrari, qualificaria el seu estat de *pronòstic reservat* i, donat el moment transcendental pel qual discorre el món –moment en què les llengües majoritàries han establert una lluita a mort per l'hegemonia cultural i econòmica–, gosaria, fins i tot, de qualificar-lo de *crític*.

En esta lluita entre les llengües poderoses hi ha el perill que les petites desapareguen del mapa per raons exteriors, però també per causes interiors. Ambdós motius ens afecten de ple: la potència i l'expansionisme de la llengua espanyola, tant en l'aspecte simplement geogràfic com mediàtic o cultural, poden fer desaparèixer les llengües minoritàries al seu abast, i més si aquestes pateixen els mals de què pateix la parla local de Fraga –el *fragatí*.

Paradoxalment, l'analfabetisme endèmic existent a la nostra societat fins al primer terç del segle xx ha servit d'escut protector de les llengües minoritàries: la falta de cultura, el simple fet de no saber llegir o escriure, de no poder accedir a un llibre o a un diccionari, «protegien» els nostres jaios de la influència de la llengua castellana, i així van poder transmetre un català local i col·loquial en un estat notablement pur.

L'escut protector desapareix en el moment en què, en els anys de la postguerra, l'ensenyament esdevé general i obligatori i, generació darrere generació, passa per l'escola pública o privada, i rep tots els aprenentatges sempre en llengua castellana.

Coincideix aquest període amb la dictadura franquista que persegueix aferrissadament i a tots els nivells una llengua catalana que s'ha d'amagar a la llar familiar per tal de no desaparèixer: prohibit l'ús de la llengua en públic, eliminat del món de

l'ensenyament, perseguit en el món de la cultura, reduït a l'àmbit familiar; en aquest moment, s'ha d'agrair la supervivència de la llengua a l'analfabetisme dels jaios i a la brèvola alfabetització dels nostres pares.

El naixement i extraordinari desenvolupament dels mitjans de comunicació de penetració massiva a la segona mitat del segle xx –els *mass media*: premsa, ràdio, televisió, cinema...– conformen el segon element que ha portat la llengua nostra a l'estat crític en què es troba, no tant per l'estat en si, com pel moment, per la circumstància.

Amb tot, no podem acomparar el perill de la persecució franquista, vistos els resultats, amb el perill que aquella «ideologia» va suposar per a la mentalitat de molts –de massa– dels nostres conciutadans: l'agressió exterior –dissimulada o descarada– va anar penetrant en el pensament d'una part important de la nostra societat que, debilitada i sense rumb, va acabar assumint aquelles ideologies destructives que ara actuen com un virus, potencialment i a mig termini, mortal.

Les universitats espanyoles –la Universitat de Saragossa–, víctimes o còmplices del franquisme, mudes o emmordassades, no van poder o no van saber aixecar la veu: això va afavorir el fet que cada comarca, cada poble, donés a la seua parla el nom que millor li escaigué: la diversitat de noms, sempre remarcadors de la no-catalanitat de la llengua, afavorien la seua divisió i, consegüentment, la seua mort.

Al silenci o la mordassa, s'hi va afegir una cosa tan terrible com la *desinformació*. A l'escola, als jutjats, als ajuntaments, a totes les instàncies, aparegué gent que, sense saber res del tema, començà a «informar» que el català era un dialecte, que allò que parlàvem no era català, que no s'havia d'escriure com ho feien els catalans, que cada u podia fer el que volgués a casa seua, amb la seua llengua. Això des de les més altes instàncies –verbigràcia, Antonio Beltrán, catedràtic de la Universitat de Saragossa («bien podría ser que la lengua de la Franja fuera el aragonés antiguo, el hablado en la Edad Media»)– fins a la Secretaria del bisbat de Barbastro-Montsó («como es bien sabido, las hablas de la Franja no tienen nada que ver con el catalán»).

Es va arribar a *considerar lògic* que les parles locals, arraconades i velletes, s'apaguessen com s'apaga la llum d'una espelma: es va arribar a *considerar lògic* que algun dia la llengua –com a la faldeta– quedaria anacrònica, agonitzaria i moriria. El poble la recordaria i un camí a l'any fins i tot la usaria. Però, un camí a l'any; després, silenci. El «dia de la llengua» tothom quedaria bé parlant en fragatí; però l'endemà, al treball, a l'oficina, a l'escola, la vergonya de parlar com els vells tornaria a doblegar els esperits. A finals del segle xx, a una passa del tercer mil·lenni, no quedaria mica bé anar pel carrer els dies de cada dia vestint i parlant com la jaia o el jaio.

A més, si les llengües petites han de deperir, «per a què forçar la seua supervivència?». Si a l'hora d'anar per Espanya no serveixen, i a l'hora d'eixir de les fronteres, amb l'anglès es pot recórrer el món i amb el català no t'entenen més enllà

de l'Ebre, «per a què les volem?». I la pregunta suprema: «no valdria més la pena aprendre qualsevol cosa i no perdre el temps en talossades com la llengua?».

Des d'est punt de vista, voler revifar la llengua es presentava com «una mania personal dels catalans o dels bascos», una gent que s'enorgullia a marcar i ressaltar els fets diferencials. I si catalans i bascos estaven mal vistos pel franquisme, precisament pel fet de ressaltar les diferències, valia la pena lluitar nosaltres també per mantenir les nostres?, valia la pena *passar per numantins dins d'un Aragó aclaparadorament castellanoparlant*? No resultava més aconsellable *integrar-nos, ser com els altres*, a canvi, només, de renunciar a la nostra llengua, a la llengua heretada dels nostres avantpassats? Potser sí o potser no; però esta proposta, venint d'on venia, resultava tremendament sospitosa.

I encara que un cert sector va prendre la decisió d'*integrar-se i renunciar a la llengua pròpia i materna*, un altre sector va decidir que no. Que es podia ser diferent dins d'Aragó, però «siempre dentro de un orden»: calia remarcar les diferències, sí, però respecte a la llengua catalana!

Primer de tot, negant el nom de *català* a la llengua que parlem: xapurreat, patuès, aragonès oriental, *baturro*, *orientaragonès*, o qualsevol nom localista –fragatí, favarol, maellà...–, comarcal –lliterà– o despectiu –*polaco*–, tant se vall, ja que, és pura evidència, la parla de la zona oriental d'Aragó no té res a veure amb la llengua de Lleida, i, a més a més, som a Aragó.

O enviant un fax darrere l'altre, des de la direcció del Partit Popular d'Aragó, a les diferents taules on representants seus havien d'evitar «por encima de todo, reconocer que lo que se habla en la Franja Oriental de Aragón es catalán».

Si, profunditzant, se seguien les línies de pensament del –per antonomàsia– *règim*, com es podia admetre com a propi, i més si es volia tenir el títol d'aragonès de debò, el nom de català, sabent que esta llengua és la base d'un nacionalisme que ha engendrat les autonomies que representen el trencament d'Espanya, «de la España rota?»

Negada la major, calia remarcar totes les peculiaritats de la parla:

– Engolint com rodes de molí, però amb *gaudium et spes* i com més millor, tot el lèxic castellà i, si pot ser, fins i tot, la seua fonètica.

– Negant-se a omplir els buits de les famílies lèxiques amb paraules de la mateixa arrel i omplint-los amb castellanismes.

– Ressaltant les diferències que hi ha entre la parla vulgar col·loquial nostra i els cultismes del Fabra.

– Inventant una gramàtica per a cada poble i, així, en la més pura línia cavernícola, «preservar la llengua de les males influències, mantenir-la pura» –de catalanismes– fins a la mort –«antes morir que pecar»– i, goig suprem!, «salvar-la de la conjuració judeo-maçònica-catalana i passar a la posteritat igual que la catalana Agustina de Aragón.»

– Rebutjant totes les paraules «que no es diuen», perquè la respectiva jaia no les usava.

O, per la rotunda raó del «no l'hai sentit mai».

– Negant-se en redó a usar la llengua del poble en temes culturals i dirar est terreny a la llengua castellana, «més preparada i polida que la nostra, que és vulgar i rudimentària i clarament incapaç de ser usada en l'àmbit científic»: això des de la decisió de la secció cultural de la Llar del Jubilat de fer, a partir d'ara, les conferències en castellà –«per evitar problemes»– o de la decisió dels Amics de Fraga de no participar en l'homenatge a Viladrich, perquè la conferència seria en català i no en castellà, com Déu mana, o, potser, per la seua condició d'alcalde *rojo-republicano*.

– Negant-se en redó que la parla local abaste, com succeeix a totes les llengües civilitzades i desenvolupades, l'àmbit literari, és a dir, l'ensenyament a escola de la llengua que compartim valencians, catalans, balears, mallorquins, catalans de França o italians de l'Alguer; de la llengua de Lull, March, Muntaner, Desclot, Verdaguier, Maragall, Martí i Pol, Jesús Moncada, Mercè Ibarz, o Josep Anton Chauvell.

Perquè «la llengua literària destruirà la parla local»: aberració que Déu n'hi do, constantment en boca de mitja dotzena de llicenciats en llengua per la Universitat de Tolba.

Est rebuig de l'ús literari del català desprestigia enormement la llengua que alguns diuen defensar i, al mateix temps, en identificar els catalanoparlants locals amb personatges de sainets incultes i grollers, augmenten encara més aquest desprestigi.

– Qualificant qualsevol paraula que no estiga al Fabra –tots els vulgarismes o localismes– d'*aragonesismes*, quan el fet és que els aragonesismes de veritat no arriben a la dotzena i encara és discutible si ho són... o, senzillament, els compartim... o l'aragonesès els ha pres del català .

– Parlant en castellà –«per educació [?] o per no faltar al respecte [?]»– sempre que hi haja un castellà present en una reunió encara que faça trenta anys que és al poble, o els altres dos-cents assistents o participants siguen de Fraga o parlen en *fragati*.

La caritat ben entesa –en aquest cas, la dignitat– comença per nosaltres mateixos, de manera que l'educació podríem ben bé usar-la per a nosaltres.

Per altra banda, des de quan usar un dret constitucional suposa una falta de respecte a ningú?

Com es pot pensar defensar res si no se sap defensar la llengua pròpia, que és la que perilla? Canviar de llengua és defensar res?

Caldria una reflexió sobre la quantitat de matrimonis en què un membre és castellanoparlant i, indefectiblement, els fills també ho són. Per què?

Més difícil d'entendre és que fills de pares fragatins o de pare fragatí i mare catalana o viceversa, parlen castellà. Per què?

– Negant-se a usar la llengua pròpia com a llengua de la religió perquè «el poble no ho vol». Contra tota lògica: tots els pobles, des del principi dels temps, s'han comunicat amb Déu interiorment o en els ritus en la seua llengua. Per què no, nosaltres? L'Església catòlica de la Franja ha fet alguna volta el més petit esforç per fer normal allò que per tot arreu ho és?

– Pregonant, demagògicament, que tots acabarem parlant com a TV3, en català estàndard, contra tota la realitat del món actual, en què les llengües més poderoses gaudeixen d'innombrables dialectes i, fins i tot, es pot arribar a deduir la zona d'origen –país, estat, província, comarca o barri!– d'un ciutadà, per les seues característiques fonètiques.

– Negant-se a si mateixos i –més greu encara– als seus conciutadans el dret a la cooficialitat de la seua llengua, contra la lletra i l'esperit de la Constitució i *lluitant* perquè aquells ciutadans que diuen defensar siguen simplement ciutadans de segona dins d'Aragó i dins d'Espanya.

– Rebutjant amb una supèrbia insolent dictàmens de la Real Academia Española, de la Real Academia de la Historia, els criteris de tots els filòlegs i lingüistes i, fins i tot, les sentències del Tribunal Constitucional.

La temeritat d'un sector i la falta de voluntat d'un altre de comprometre's, l'apatia o un sentit de «la prudència», que bé es pot confondre amb la por de prendre partit en un tema en què tothom hauria d'haver-lo pres amb valor i coratge, seguint senzillament els criteris de les universitats, les reials acadèmies, els tribunals o la Constitució i no els criteris d'un escamot de gent que només té un anticatalanisme visceral com a base de formació, han originat una notable falta de sensibilitat envers la solució dels problemes de la llengua, que és el terreny més perfectament adobat per a l'esmoreïment de la parla de Fraga, del *fragatí*.

Perquè és clar que l'esmoreïment de la nostra parla –i d'altres– és conseqüència de l'hegemonia de la llengua espanyola.

L'esmoreïment o desaparició d'una paraula d'arrel o evolució fonètica catalanes pateix un procés que la fa anar d'una fase inicial d'hegemonia total, passant per la fase intermèdia de coexistència amb una altra –normalment, la castellana–, a una tercera, d'agonia, anorreament o esmoreïment, que desemboca a la fase final de desaparició o mort.

La fase d'hegemonia cal suposar-la total i natural un segle enrere, posem per cas. La intermèdia de coexistència es produeix per les raons esmentades anteriorment de prestigi de la llengua castellana –que fa assumir els castellanismes com un enriquiment–, falta de prestigi i autoestima de la parla local –que fa rebutjar les

coses velles i acceptar les modernes, normalment en castellà-, el rebuig de tot allò que sembla català –eliminació de la diferència-, el desig d'identificació amb la manera de parlar de més enllà de Les Ventes –complex d'inferioritat-, el foment de les *peculiaritats* que ems façen diferents de la gent que viu més enllà de la Llitera –la desidentificació pot proporcionar simpaties de l'altre cantó-: totes aquestes raons actuen implacablement sobre el lèxic nostre.

No obstant això, és més el perill d'allò que pot esdevenir –l'esfondament a curt o mitjà «trènit»– que la realitat, ja que, d'un recull de dotze mil paraules del lèxic de la parla de Fraga, només unes tres-cents poden ser considerades castellanismes, la qual cosa fixa en un miserable 2,5 % el nombre d'aquests.

Caldria afegir que el recull de modismes o frases fetes –entorn de les quatre mil– deixa un percentatge d'influència castellana més baix encara.

L'OPOSICIÓ ENTRE EL VELL I EL MODERN

Tots estos conceptes de prestigi/desprestigi, desig/rebuig i peculiaritats es manifesten clarament en l'oposició entre el vell i el modern.

En qüestió d'una generació hem vist la substitució de les fórmules d'acomiadament **Au siau!** –'Adéu-siau!'–, **Au siguem** –'Adéu-siguen!'–, i darrerament **Avant!** i **Avant va!**, per *Adiós!* –les dues primeres– i per *Hasta luego!* –les dues darreres. Es mantenen vives **Que vaja bé!** i **Hasta ara!**, i és inusitat el **Passe-ho bé!**

Dins de la casa, l'ús generalitzat del castellanisme *techo* ha eliminat pràcticament el de **trebol**, conegut per tothom, encara que no emprat. L'**antosta** –envà– resta com un arcaïsmes. De **cillers** –'cellers'– i **sitges**, ja no se'n construeixen. Les cases s'aixequen amb *andamios*, no amb **embastides**. A la cuina o al menjador, la *mesa* ha anorreat la **taula**, el *cochillo* ha fet el mateix amb el **coltell** –mot recollit en documentació del s. xv (Domingo d'Adonz, *Lo Colteller*); encara que hi ha **draps de cuina** i **tovallons**, la *servilleta* impera a la taula; el **tenedor** lluita amb la **forquilla** i la família seura a la *silla*, paraula emblemàtica que, segons quatre testimonis de fragatins recollits per Pere Barnils al *Bulletí de Dialectologia Catalana* (1914), encara la recollien com **cadira**; per a fer **bugada** es necessita el **cendrer** –també corren per casa els gats **cendrers**–, no obstant un ample sector s'estima més, per modern, parlar del **senissero**, i a més, és més «peculiar». El **lleixiu** no és el mateix que la *lejía*. De les **aïnes de la cuina** i dels **arams**, només se'n parla una volta a l'any; de les **aïnes**, només als *arbanyils*, n'he sentit parlar. El **llum** és la llum i només el sabater fa servir el **llumet**. **Clauers**, **tallaungles** i **tallats** a penes sobreviuen davant els *llaveros*, *cortauñes* i *cortaos*. Difícilment se sentirà que una habitació té **esgambi** o és **esgambiosa**. Si et vols raspallar les sabates, la roba o les dents, hauràs de menester un *sepillo*,

encara que la jaia o la mare et diran que és una *escobilla*; però si vas al fons de la quadra, allí trobaràs el pobre *raspall* i si algú et vol traure diners et *raspallarà*. Aniràs *despasio* –no *a poc a poc*– i miraràs de no fer *roïdo*. Farà gràcia dir *soroll* o *siroll* –com ho dien les jaies– i poca gent sabrà què vol dir *sarrafol* o *sarrabastall*. En algun ganxo penjarà alguna corretja de *cuero* –algú anotarà que de *curio* i el guarnicioner afirmarà que *cuïro* és la paraula de sempre.

Quan s'acabe el *trènit* s'haurà de *llogar* una casa per viure-hi, amb un corralet que, a més de gallines i conills, tinga *ànics* i algun *andiot* o *titot*. Si hi ha nens petits, amb uns ulls com una *òbila*, vius com un *llamp*, espavilats com una *espurna*, que porten *capellet* i *faldassos* o *calçoncillots*, que ploren una *estona* si i l'altra també, que *sanglotegen* o *eixeruguen*, que siguen *risallers*. I sempre *baldiris*, *trafotes* i *entremallats*.

Pel pes del castellà, en silenci, a poc a poc, han anat caent noms de les parts del cos, noms de persona, i els cultismes en castellà poden penetrar amb tota la força del món així que badem; l'Església és una font de penetració, un racó on no ha entrat ni un *brim* d'aire fresc, l'escola pot decantar la qüestió a favor d'una llengua o d'una altra.

I, juntament amb els castellanismes –dels quals exposo una mostra al final– també l'oblit, la peresa, l'empobriment, han arraconat milers de paraules: aquestes es troben ja al *Lèxic Esmorteït*: només hi falten les que el poble ajudarà a recuperar.

* * *

Aquesta ponència, a més de l'estudi de les causes d'esmoreïment de la parla de Fraga, va implicar l'edició i publicació del *Lèxic de Fraga*, recull de dotze mil paraules de la vila que, enquadernat, ha passat als centres d'ensenyament i a les biblioteques. D'aquest treball ampli, se'n va fer un breu recull d'unes quatre mil que, en forma de fullet, ha estat editat, publicat i posat a l'abast de tota la població.

En realitat, la verdadera ponència hauria d'haver estat només la presentació d'aquest treball, fruit d'una labor de vint anys d'investigació.

JOSEP GALÁN